

საერთო ნასესხები ლექსიკა ქართველურ და ჩერქეზულ ენებში. II

ვაჟა შენგელია, ცირა ჯანჯღავა
ოსუ არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

[vhttps://doi.org/10.52340/lac.2022.837](https://doi.org/10.52340/lac.2022.837)

საერთო ნასესხები ლექსიკა ჩვენი მოხსენების საგანი იყო 2021 წელს ქუთაისში გამართულ VI საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციაზე „ენა და საზოგადოება“, კერძოდ, მოხსენებაში, რომელიც სტატიის სახით გამოქვეყნდა, განხილული იყო ქართველური და ჩერქეზული ენების მიერ აღმოსავლურ თუ ევროპულ ენათაგან ნასესხები 25 ლექსიკური ერთეული.

ფულადი ერთეულის აღმნიშვნელ სპარსულიდან ნასესხებ ერთ სიტყვას (ქართ. თუ მ ა ნ ი , ყაზარდ. თუ მ ა ნ) უკვე შევეხეთ. ახლა ყურადღება გვინდა გავამახვილოთ წვრილი (ხურდა) ფულის აღმნიშვნელ სამ ლექსიკურ ერთეულზე, რომლებიც ამ ენებში შემოსულა.

შ ა უ რ ი „ხუთი კაპიკის“ მნიშვნელობით გამოიყენება ქართულში და მასში - უ რ სუფიქსი გამოიყოფა, შ ა - ფუძე კი სპარსულ შ ა ჰ -ს უკავშირდება: *შ ა ჰ უ რ ი > შ ა უ რ ი . სიტყვა ქართულიდან შესულა მეგრულ-ლაზურსა და სვანურშიც: მეგრ.-ლაზ. შ ა უ რ ი , სვან. შ ა უ რ . ვ. აბაევის აზრით, ქართულიდან ეს სიტყვა შეუთვისებია ოსურსაც (აბაევი 1979: 179).

ყაზარდოული ენის □ ა ო სპარსულიდან ნასესხებად მიაჩნია ა. შაგიროვს (შაგიროვი 1962: 200). მეორეული სისინ-შიშინა □ -ს მიღება შიშინა თანხმოვნისაგან ყაზარდოულისათვის დამახასიათებელი თვისებაა; ბოლოვიდური ო კ ი ჰ -საგან არის მიღებული (*შაჰ > □ ა ო). ამ კონტექსტში აღსანიშნავია ადიღურში რუსულიდან ნასესხები და „ხუთი კაპიკის“ მნიშვნელობით გამოყენებული ბ ი თ ა ფ და ყაზარდოულში დადასტურებული ბ ე თ ა ყ || ბ ი თ ა ყ || ფ ე თ ა ყ – კარტის თმაშისას ხმარებული სიტყვა, როგორც ჩანს, ხუთკაპიკიანის გამოყენების გამო (შაგიროვი 1977: 11).

„ოცი კაპიკის“ მნიშვნელობით ქართველურ და ჩერქეზულ ენებში დასტურდება სპარსულიდან ნასესხები სიტყვა: ქართ. ა ბ ა ზ ი , მეგრ.-ლაზ. ა ბ ა ზ ი , სვან.

ა ბ □ ზ და ადილ. ა ბ ა ს , ყაბ. ა ფ □ ს გ . ქართული სიტყვა უშუალოდ სპარსულიდან არის ნასესხები, მეგრულ-ლაზური და სვანური – ქართულიდან (სვანურში ბოლოკიდური ი -ს გავლენით მომხდარა უმლაუტი: *ა > □. ადილეური ფორმა უფრო ახლოა სპარსულთან, თუმცა აქაც ბოლოკიდური ზ -ს ს მოუცია, ყაბარდოულში კი, დამატებით, ზ ფ -ში გადაულა (ს თანხმოვნის გავლენით).

ქართ. კ ა პ ი კ ი , მეგრ. კ ა პ ე კ ი – ლაზ. კ ა პ ე ი კ ი , სვან. კ ა პ □ კ და ადილ. ჩ ა ფ გ ჩ , ყაბ. ჭ □ პ ე □ მ ჭ □ რუსულიდან არის ნასესხები (შდრ. რუს. копейка). ფონეტიკურად რუსულთან ყველაზე ახლოს არის ლაზური კ ა პ ე ი კ ი . ქართულში რუსულის е й მიმდევრობის გამარტივების შედეგად მივიღეთ ი , მეგრულში კი – ე . ადილეურში რუსული ყრუ თანხმოვანი კ გადასულია ჩ -ში. ყაბარდოულში იგივე ყრუ თანხმოვანი აღქმულია როგორც აბრუპტივთან უფრო ახლოს მდგომი, რის შედეგადაც რუსული კ -ს ადგილას წარმოდგენილია ჭ (ე. ი. *კ > ჭ).

ფ ა რ ა ეგრულ-ლაზურში „ფულს“ აღნიშნავს. „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ ფ ა რ ა სიტყვის ორი ძირითადი მნიშვნელობაა გამოყოფილი: 1. ძვ. უმცირესი ფულის ერთეული, – „კაპიკი“, 2. კუთხ. „ფული“; ეს მეორე მნიშვნელობა დასტურდება დასავლურქართულ დიალექტებში (ქეგლი 1962: 19). სიტყვა წარმოშობით სპარსულია. სათანადო ფონეტიკური ადაპტაციითა და მნიშვნელობის ცვლილებით ადილეურში გვაქვს ფ ა რ □ „გროში“ (სიტყვის ბოლოს ა > □). შესაძლებელია, სიტყვა თურქულის მეშვეობით იყოს შემოსული.

რუსულიდან არის შეთვისებული მანძილის საზომი ერთეული ქართულსა და მეგრულ-ლაზურში ვ ე რ ს ი , ადილეურში ვ ე რ ს || ვ ე რ ს ტ ა , ყაბარდოულში ვ ე რ ს (ამოსავალია რუსული верста).

ქართული ბ ა ი რ ა დ ი , მეგრული ბ ე რ ა დ ი – ლაზური ბ ა ი რ ა დ ი და ადილეური ბ გ რ ა ჯ , ყაბარდოული ბ □ რ ა ყ „დროშა“ ნასესხებია სპარსულიდან უშუალოდ ან შუალობით. მეგრულში ა მ > ე . ადილურ ენებში სიტყვის ბოლოკიდური თანხმოვანი ისეთ „შესატყვისობას“ გვიჩვენებს – ადილ. ჯ : ყაბ. ყ , რომელიც საკუთარ ლექსიკაში ბუნებრივია.

ქართული დ უ ნ ი ა „ქვეყანა“ სპარსულ ნასესხობად მიიჩნევა, მეგრული დ უ – ნ ი ა და ლაზური დ უ ნ მ ა ქართულიდან უნდა იყოს ნასესხები. არაბულიდან შეთვისებულად მიიჩნევენ ადილეურ დ უ ნ ა მ -სა და ყაბარდოულ დ უ ნ მ □ მ -ს (შაგიროვი 1977: 152).

ქართული მ ი ს ხ ა ლ ი , მეგრ. მ ი რ ს ხ ა ლ ი || მ ი რ ც ხ ა ლ ი და ადილ. მ ა ს ჯ ა ლ , ყაბ. მ □ ს ყ ა ლ „წონის უმცირესი ერთეული“ არაბული ნასესხობაა, ყურადღებას იქცევს რიგი ფონეტიკური პროცესი: მეგრულში – რ -ს გაჩენა და

ს ბ > ც ხ , ადიღურ ენებში – „შესატყვისობა“ ადიღ. ჯ : ყაბ. ყ , ყაბ. □ < *ა .

ქართული მ ა ს ხ ა რ ა -ს, „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის“ მიხედვით, სამი ძირითადი მნიშვნელობა უდასტურდება: 1. „ოხუნჯი, ხუმარა“, 2. „ლაზღანდარა“,

3. „კომიკური პერსონაჟი, კლოუნი“... (ქეგლი 1958: 86). ადიღურში მ გ ს ჯ ა რ „დაცინვას“ ნიშნავს; ყაბარდოულის ენის მოზდოკურ კილოკავში გვხვდება მ □ყ ა რ □ „დასაციანი“. სიტყვა არაბული წარმომავლობისა უნდა იყოს (შაგიროვი 1977: 272).

ქართული და მეგრულ-ლაზური ზ ა რ ა ლი ნასესხები ჩანს არაბულიდან, შესაძლებელია სპარსულის მეშვეობით (*ზ ა რ ა რ - > ზ ა რ ა ლ- – დისიმილაციით). ადიღური ზ □რ ა რ და ყაბარდოული ზ ა რ ა ნ „ზარალი, წაგება, დანაკლისი“ შესაძლებელია თურქულის გზით იყოს შემოსული; ყაბარდოულში – *რ > ნ – დისიმილაციით (შაგიროვი 1977: 207).

სპარსული ნასესხობაა ქართ. ბ ა ზ ა რ ი , მეგრ. ბ ა ზ ა რ ი || ბ ა ძ ა რ ი – ლაზ. ბ ა ზ ა რ ი , სვან. ბ □ზ □რ და ადიღ. ბ □ძ □რ , ყაბ. ბ □ზ □რ (შეიძლება თურქულის მეშვეობით). მეგრულსა და ადიღურში ზ ინტერვოკალურ პოზიციაში ძ -შია გადასული (შაგიროვი 1977: 73).

ქართ. ჯ ი ბ ე , მეგრ. ჯ ი ბ ე – ლაზ. ჯ ე ბ ი || ჯ ე ბ ე , სვან. ჯ ი ბ . და ადიღ. ჯ გ ბ , ყაბ. ჟ გ ფ წარმოშობით არაბულს უკავშირდება, მაგრამ შეიძლება სპარსულის გზით იყოს შემოსული. საყურადღებოა ლაზურის ვითარება, კერძოდ, ფუძეში ე -ს გამოვლენა, რაც შეიძლება თურქულის გავლენას მიეწეროს (შდრ. თურქ. ჯ ე ფ). ყაბარდოულში ორი ფონეტიკური პროცესი მომხდარა: სიტყვის ბოლოს – ბ > ფ , თავკიდურ ჯ -ს დაზაფრიკატიზაციის შედეგად ჟ მოუცია.

წარმოშობით ფრანგული სიტყვა (galoche) რუსულის მეშვეობით დამკვიდრებულა ქართველურ და ჩერქეზულ ენებში: ქართ. კ ა ლო შ ი , მეგრ. კ ა ლო შ ქ ი – ლაზ. კ ა ლო შ ი , სვან. კ ა ლო შ და ადიღ. კ ა ლო შ , ყაბ. ჭ □ლო შ (ქეგლი 1955: 1033, შაგიროვი 1962: 158). მეგრულ კ ა ლო შ ქ ი -ს რუსულში калоши-ს პარალელურად დადასტურებული კалошки უდევს საფუძვლად (შენგელია 1993: 26). აღსანიშნავია ყაბარდოულში განხორციელებული კ > ჭ პროცესი (აფრიკატიზაცია).

ქართული ქ ო ს ა , მეგრული ქ ო რ ს ა და ყაბ. ქ °□ს □ („თხელი წვერი“) სპარსულიდან არის ნასესხები.

იტალიური წარმოშობის სიტყვა რუსულიდან (რუს. конфета) შემოსულა ქართველურ და ჩერქეზულ ენებში: ქართ. კ ა ნ ფ ე ტ ი , მეგრ. კ ა ფ ე ნ ტ ი – ლაზ. კ ა მ ფ ე ტ ი , სვან. კ ა ნ ფ ე ტ || კ ა მ ჰ ე ტ და ადიღ. კ ო ნ ჭ ე ტ , ყაბ. ჭ □ნ ჭ ე □თ. ფონეტიკური პროცესებიდან აღსანიშნავია: ნ > მ ლაზურსა და სვა-

ნურში, კ > ჭ – ყაზარდოულში.

გერმანული წარმოშობის სიტყვა რუსულის მეშვეობით შემოსულა ქართულში – ქართ. კ ა რ ტ ო ფ ი ლ ი (ქეგლი 1955: 1087). ქართულიდან ეს სიტყვა შეუთვისებია მეგრულ-ლაზურსა და სვანურს: მეგრ. კ ა რ ტ ო ფ ი ლ ი – ლაზ. კ ა რ ტ ო ფ ი , სვან. ქ ა რ თ ო ე ბ ი ლ || ქ ა რ თ ო ფ ი ლ || ქ ა რ თ ო ბ ი ლ || ქ ა რ თ ო – ფ ი ლ. ადიღეურში გვაქვს კ ა რ ტ ო ფ , ყაზარდოულში ჭ ო რ ტ ო ჭ .

ქართული და მეგრულ-ლაზური თ ო ფ ი , სვანური თ ო ე ფ „თოფი“, ადიღეური თ ო ფ „ქვემეხი“, ყაზარდოული თ ო ფ „ქვემეხი; ბურთი“. თურქულიდან შემოსულად არის მიჩნეული (შაგიროვი 1962: 200, გიგინეიშვილი 2016: 204).

წარმოშობით არაბული სიტყვაა ქართული თ უ თ უ ნ ი , მეგრული თ უ თ უ – მ ი – ლაზ. თ უ თ უ ნ ი , ადიღეური და ყაზარდოული თ უ თ გ ნ (შესაძლებელია თურქულის მეშვეობით).

ქართველურ და ჩერქეზულ ენებში არაბულიდან ნასესხები ლექსიკური ერთეულია: ქართ. დ უ ქ ა ნ ი , მეგრ. დ უ ქ ა ნ ი – ლაზ. დ უ ქ ა ა ნ ე || დ უ ქ ა ა – ნ ი და ადიღ. თ უ ზ ა ნ , ყაზ. თ გ ქ ა ა ნ . ადიღეურში ქ -ს აფრიკატიზაციის შედეგად ჩ მოუცია.

არაბულიდან მომდინარე მ ი ს რ ფუძე „ეგვიპტე“ წარმოდგენილია „ვეფხის-ტყალსანში“ (მ ი ს რ ი || მ ი ს რ ე თ ი „ეგვიპტე“, მ ი ს რ უ ლ ი „ეგვიპტელი“). ლაზურში მ ი ს ი რ ი „ეგვიპტისა“ და „ინდოეთის“ მნიშვნელობით გვხვდება (თანდილავა 2013: 490). ყაზარდოულში წარმოდგენილია მ გ ს გ რ „ეგვიპტელი“ (ყაზარდოული 1999: 52).

ლი ტ ე რ ა ტ უ რ ა

ა ბ ა ე ვ ი 1979 – В. И. Абаев, Историко-этимологический словарь осетинского языка, т. III, Изд. «Наука», Ленинград.

გ ი გ ი ნ ე ი შ ვ ი ლ ი 2016 – ბ. გიგინეიშვილი, ქართული ენის ისტორიულ-ეტიმოლოგიური ლექსიკონი (ა-მ), საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის სტამბა, თბილისი.

თ ა ნ დ ი ლ ა ვ ა 2013 – ა. თანდილავა, ლაზური ლექსიკონი, გამომც. „საარი“, თბილისი.

ქ ე გ ლ ი 1955 – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. IV, პროფ. არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი.

ქ ე გ ლ ი 1958 – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. V, პროფ. არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი.

ქ ე გ ლ ი 1962 – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. VII, პროფ. არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი.

შ ა გ ი რ ო ვ ი 1962 – А. К. Шагиров, Очерки по сравнительной лексикологии адыгских языков, Кабардино-Балкарское книжное издательство, Нальчик.

შ ა გ ი რ ო ვ ი 1977₁ – А. К. Шагиров, Этимологический словарь адыгских (черкесских) языков, т. I, Изд. «Наука», Москва.

შ ა გ ი რ ო ვ ი 1977₂ – А. К. Шагиров, Этимологический словарь адыгских (черкесских) языков, т. II, Изд. «Наука», Москва.

შ ე ნ გ ე ლ ი ა 1993 – ვ. შენგელია, ერთი ქართველური ბგერათშესატყვისობის ისტორიიდან. ა. წერეთლის სახელობის ქუთაისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოამბე, №2, უნივერსიტეტის გამომცემლობა, ქუთაისი.

Vaza Shegelia, Tsira Janjgava

Arn. Chikobava Linguistic Institute At TSU

Common borrowed vocabulary in Kartvelian and Chercassian languages II

Abstract

Common borrowed vocabulary in Kartvelian and Chercassian languages was the subject of our report at the VI International Conference held in Kutaisi in 2021, where 25 lexical units were discussed. This time we will discuss another 20 units of different semantic groups that have assimilated these languages from Eastern or Western languages.